

BOEKEN, CONFERENTIES EN MEDIA / BOOKS, CONFERENCES AND MEDIA / LIVRES, CONFERENCES ET MEDIA

J.P. CHRETIEN, A. GUICHAOUA, G. LE JEUNE, "LA CRISE D' AOUT 1988 AU BURUNDI".

(Cahiers du CRA, N 6) Paris, AFERA/Karthala, 1989. ISSN: 0291-2848.

DE INHOUD

Voorliggend werk is het resultaat van een onderzoek n. a. v. de tragische gebeurtenissen te Ntega en Marangara, in het noorden van Burundi in augustus 1988. De vijf bijdragen zijn gewijd aan verschillende thema's die in relatie staan tot wat de Barundi met pudeur "les événements" noemen en wellicht een eufemisme is voor "tribalisme"!

In een eerste bijdrage geeft Guichard (blz. 10-17) een geografisch en demografisch overzicht van de streek waar de bloedige confrontatie plaats vond. In een tweede bijdrage van Chrétien et al. (blz. 19-37) wordt een chronologisch overzicht gegeven van de crisis. In een derde heel uitvoerig artikel gaat Chrétien (blz. 39-57) dieper in op de etnische tegenstellingen tussen Tutsi en Hutu vanuit een "historisch perspectief". In een vierde en vijfde artikel bestuderen respectievelijk Guichaoua (blz. 59-76) en Le Jeune (blz. 77-89) de ontreding van de landbouwers en de rol van de Burundese eenheidspartij UPRONA.

Het werk zou een "analyse van de etnische tegenstellingen" kunnen zijn. Ik heb na lectuur de grootste twijfels voor de waarde en de objectiviteit van dit werk (210 blz.) dat in een paar weken in elkaar werd gedraaid. Door de mystificatie van de taal (handig gekozen zinnen en aanhalingstekens) komt men uiteindelijk geen stap dichterbij de werkelijkheid. Men wordt eerder bewust van het feit dat er een kolossale mythe gesmeed wordt: het zijn steeds de Hutu die de Tutsi naar het leven staan! De artikelen van Le Jeune en Guichaoua mogen objectiever genoemd worden dan de bijdragen van Chrétien die zich voor de zoveelste maal ontpopt als de "porte parole" van de Burundese machthebbers.

EEN KORT HISTORISCH OVERZICHT VANUIT DE ETNOLOGISCHE HOEK ALS RECHTZETTING VAN DE "OFFICIËLE" MYTHE

De bevolking

De Twa zijn pygmoïden en vermoedelijk de oorspronkelijke bewoners van Burundi. De numerieke onbelangrijkheid (1%), de inferieure status en de marginale positie van deze mensen hebben ervoor gezorgd dat ze nooit een rol in de etnische tegenstelling gespeeld hebben. De Hutu (85%) zijn negroïden die tot de bantu-linguïstische familie behoren. Hun voorouders trokken in het begin van onze tijdrekening vanuit Kameroen naar het Zuiden op zoek naar nieuwe gronden. Ze bezetten Burundi rond de 7de eeuw. Hun socio-politieke orde steunde, zoals praktisch overal in Afrika, op het verwantschapssysteem. Later ontwikkelden ze kleine koninkrijken die gedirigeerd werden door goddelijke vorsten.

De Tutsi (14%) zijn zeker van Nilotische oorsprong (vroeger sprak men van Hamieten) en zouden vanuit de Nijlvallei ergens in Soedan, zo ongeveer 4 eeuw geleden, naar het zuiden gemigreerd zijn op zoek naar geschikte weilanden voor hun vee. De opvallende fysische verschijning van de Tutsi zou in schril contrast staan met de lichaamsbouw van de Hutu! Vaak is dit, voor Burundi althans, een stereotype. Door het contact met de Hutu verloren zij stilaan hun oorspronkelijke cultuur en ook hun taal. Ze behielden echter één cultuurtrek: de veeteelt (wat niet impliceert dat de Hutu geen vee bezaten voor de komst van de Tutsi, cfr. P. WYMEERSCH, *La classification du bétail au Burundi*, verschijnt eerlangs in A.A.P. te Köln). Door de Hutu worden ze ook Beninka genoemd, dwz. diegenen die vee bezitten.

Het conflictenpotentieel en het ontstaan van de Tutsi-suprematie

Aan de top - los van de bevolking- stonden de koning (Umwami) en de prinsen (Abaganwa) die in een voortdurende strijd om de politieke macht gewikkeld waren. De kloof tussen deze regerende élite en de inferieure Tutsu/Hima, Hutu en Twa vormde de voornaamste breuklijn in de hiërarchie. De Tutsi/Hima waren ingedeeld in een "hogere" en een "lagere" kaste. De zgn. Abanyaruguru, de nobele kaste, waren de eerste aangekomen herders die mochten huwen met Abaganwa vrouwen. Ze misprezen de Hima die doorgingen voor een onzuivere groep. Deze interne tegenstelling, die Chrétien (blz. 42) naar fabelenland verwijst, werd verder verscherpt door de kwalitatieve rang- schikking van de lineages binnen de Tutsi. Naar gelang hun relatie met de vorst kregen de families de beoordeling "goed" of "slecht" toegekend. Zowel Twa, Hutu als Tutsi hechtten een groot belang aan deze evaluatie. Het grote aantal statusgroepen bij de Tutsi en de Hutu temperde elk potentieel etnisch conflict

en bevorderde de maatschappelijke integratie. De etnische problematiek kwam dus aanvankelijk niet aan de orde. Het koloniaal beleid - geïnspireerd door de Rwandese context - introduceerde echter een nieuwe spelregel die de relaties tussen de Tutsi en de Hutu versteende...

De Burundese monarchie was het product van de versmelting van twee globale maatschappijen. De interactie tussen beide gemeenschappen leidde tot een homogene levensorganisatie met een duidelijk nieuw karakter. Dat betekende niet dat de antagonistische zich vermengden. De strikte arbeidsverdeling - Hutu/landbouw vr. Tutsi/veeteelt - bleef behouden en lag aan de basis van de gestratificeerde gemeenschap waarin de leidende posities door de Tutsi ingenomen werden. Het cliëntensysteem, ubugabire genaamd, behelsde een zeer persoonlijke relatie tussen een klant (umushumba) en een patroon (shebuja) die tot uiting kwam in een uitwisseling van diensten. In tegenstelling met Rwanda, bleef in Burundi dit systeem gescheiden van de politieke structuur die zich op het erfelijke Abaganwa-niveau bevond. Deze scherpere opdeling tussen economie en politiek maakte de ubugabire veel minder drukkend. Een groot deel van de Hutu bovendien zaten niet in het systeem van cliëntenschap. De Tutsi werden dus niet direct met de leidende klasse geassocieerd zodat een persoonlijke relatie met een Hutu niet noodzakelijk de superioriteit van de shebuja beklemtoonde. Enkel de vorst en de prinsen waren permanente superieuren.

Het goddelijk koningsschap was ongetwijfeld het bindement waaraan de hele socio-economico-politieke structuur zijn cohesie ontleende. De vorst stond boven de maatschappelijke en etnische verschillen. Het machtsmonopool in Burundi bleef nominaal, terwijl in Rwanda een echte autocratie ontstond. Burundi bestond uit een samenvoegsel van onafhankelijke eenheden met beperkte verplichtingen tegenover het overkoepelend orgaan. In elke provincie berustte het politieke gezag bij een Umuganwa die zich een grote mate van autonomie kon veroorloven. De hevige rivaliteit tussen de Abaganwa opende de weg voor een ruime sociale cohesie tussen landbouwers (Hutu) en veetelers (Tutsi). Inderdaad, noch Tutsi noch Hutu hadden enige politieke prerogatieven. De voortdurende twistende prinsen werden zelfs beschouwd als een aparte etnie. Dat bracht met zich mee dat de cruciale tegenstelling zich niet situeerde tussen Tutsi en Hutu maar wel tussen de politieke élite van de Abaganwa enerzijds en de landbouwers en veetelers anderzijds.

De koloniale periode

Op het einde van de 19de eeuw was Burundi in een complete anarchie gedompeld. De strijd tussen de vorst en de chefs, meer bepaald tussen de groep rond koning Mwezi Gisabo en de Abaganwa van de Abatare-lineage zorgde voor een ware chaos. Op dat ogenblik verschijnen de Duitsers ten tonele. In een eerste periode (1903-1908)

werden via een reeks militaire raids de chefs op een zijspoor gezet en de autoriteit van Mwezi Gisabo hersteld. In 1908 stierf de vorst en dit zorgde voor een nieuwe crisis. In de tweede Duitse periode (1908-1915) werd de jeugdige Mutaga de opvolger van Mwezi Gisabo. Bepaalde Abaganwa eisten opnieuw de autonomie op. Maar de Duitsers namen een andere politieke houding aan: koning en chefs werden op voet van gelijkheid gesteld! Deze politiek tastte nog verder de reeds wankele positie van de vorst aan. Na 16 jaar Duits "beleid" was de chaos niet te overzien!

Vervolgens nemen de Belgen het roer in handen. Resident Rijkmans wordt geconfronteerd met het probleem van de vetes tussen de belangrijke prinselijke families, nl. de Abezi en de Abatare. Hij streefde naar een compromis door een "Conseil de Régence" op poten te zetten waarin Abezi en Abatare vertegenwoordigd waren. Deze poging tot coöperatie mislukte: de Abezi voelden zich bedreigd door de uitgebreide erkenning van de Abatare. Tussen '29 en '33 werd het koninkrijk op politiek vlak gerationaliseerd. De hergroepering van de chefferieën en de sub-chefferieën beperkte de territoriale gezagsopdeling. Door deze operatie verdwenen de meeste Hutu uit hun leidende positie, m.a.w. de Abaganwa en de Tutsi hegemonie werd versterkt.

De kolonisator beging één grote fout: hij plaatste Burundi op dezelfde lijn als Rwanda, d.w.z. men bouwde in Burundi een administratief apparaat uit, uitgaande van de veronderstelde Tutsi hegemonie. De Hutu die tot dan toe een relatief aanzienlijk deel van de leidende functies innamen, werden volledig geweerd. Deze blokkering van het socio-polieke dynamisme leidde (voorlopig) niet tot harde etnische confrontaties. In de politieke arena bleven de Abaganwa de hoofdrol voor zich opeisen. De discussie rond de naderende onafhankelijkheid spitte zich vooral toe op de traditionele thematiek - de rivaliteit tussen Abezi en Abatare - en verhinderde niet dat Hutu en Tutsi élites elkaar vonden in hun gemeenschappelijke aspiraties.

De weg naar de onafhankelijkheid

Op het einde van de jaren '50 hadden de Abezi een topositie verworven, want het samenvoegen van de chefferieën onder het Belgisch mandaat speelde in hun voordeel. Tussen '44 en '54 maakte de toenmalige resident zich schuldig aan favoritisme ten voordele van de Abatare. Zijn vooroordelen tegen de Abezi en koning Mwambutsa wekten hevige anti-Europese gevoelens uit bij deze fractie. Het prestige van de monarchie - en dus van de Abezi - als symbool van nationalisme werd hierdoor enorm verhoogd.

Terwijl de monarchie in Rwanda het grootste obstakel vormde voor de democratisering, ontloopte de koning van Burundi zich als de stabiliserende factor in het

moderniseringsproces. Voor de élites was de vorst een prima uithangbord voor hun nationalistische aspiraties en voor de massa een steunpilaar tegen de intriges van de Abaganwa.

Eens de onafhankelijkheid in zicht gingen de poppen aan het dansen... Politieke partijen schoten als paddestoelen uit de grond. Al deze partijen waren het over één ding eens, nl. de legitimiteit van de monarchie. Twee traditioneel geïnspireerde partijen, de Union pour le Progrès National (UPRONA) en de Parti Démocratique Chrétien (PDC) gaan heel snel de politieke arena voor zich opeisen. De UPRONA verenigde de Abezi en ontstond als reactie tegen de bedreiging van de monarchie. Inderdaad, de talrijke veranderingen die de Belgen introduceerden, brachten het monopolie van de machthebbers in gevaar. Hun tegenstanders die niets te winnen hadden bij de bestaande politieke orde, moedigden de hervormingen natuurlijk aan.

In '58 nam prins Louis Rwagasore het roer van de UPRONA in handen. In '60 poogde hij de twee partijen, UPRONA en PDC, te verzoenen om een nationalistische eenheidspartij rond de Abaganwa te weven. Maar het wantrouwen van de Abatare was te groot geworden. Deze laatsten werden door de Belgen gesteund en tijdens de verkiezingen werd de prins onder huisarrest geplaatst. Dit manoeuvre bezorgde de PDC en de Abatare een voorlopig succes. Rwagasore's gevangenschap maakte van hem een martelaar terwijl de Abatare aangezien werden als collaborateurs van de Belgen. Het nationalistisch aanzien van de UPRONA won dus aan kracht en won uiteindelijk de verkiezingen. Op welke manier? Goed gekozen Hutu-kandidaten op de UPRONA-lijst vormden een uitstekend tegengewicht voor de invloedrijke Abaganwa-tegenstanders.

Op 13 oktober 1960 werd Rwagasore vermoord door de PDC en dus door de Abatare. De bevolking had hier ultiem bewijs dat de Abatare tegen de vorst waren. Met behulp van Belgische troepen slaagde de koning erin een bloedbad te voorkomen. De dood van de prins maakte een definitief einde aan de cohesie en het evenwicht tussen Tutsi en Hutu...

Het lot in elgen handen

Op 1 juli 1962 werd het stuurloos schip op de golven van de onafhankelijkheid losgelaten. Dit betekende ook het einde van de monarchie en de politisering van de etnische breuklijn. De Hutu-geest ontwaakte en de UPRONA werd herschapen tot een versplinterd gedrocht. Er zijn twee verklaringen voor het eenheidsverlies en de etnische polarisatie binnen de partij. Ten eerste is er de dood van Rwagasore waardoor de partij haar enige bron van interne cohesie verloor. Ten tweede is er de

psychologische repercussie van de Rwandese revolutie. Inderdaad, een minderheid van Hutu-politici associeerde en identificeerde zich met de Hutu van Rwanda.

De projectie van de Rwandese situatie op Burundi had dus het effect van een "self-fulfilling prophecy": er ontstond een intense competitie tussen de voormannen van de Hutu en de Tutsi. De Hutu beschuldigden de regering van etnisch favoritisme. De hoogste posten in de administratie waren in handen van de Tutsi, een gevolg van de door de Belgen gepatroneerde discriminatie in het secundair onderwijs. De politisering van de etniciteit bleef aanvankelijk beperkt tot de élite in de hoofdstad. De rurale massa daarentegen behield haar reflex tegenover het koningschap en ontsnapte aan de besmetting. Binnen de élite was trouwens niet iedereen even geëngageerd. De Abaganwa beweerden immers dat ze als aparte groep neutraal stonden. Een andere factor die het etnisch conflict reduceerde was het fundamenteel accord tussen Hutu en Tutsi omtrent de legitimiteit van de constitutionele orde.

Als gevolg van de verscheurdheid van de UPRONA onderging de monarchie een korte revitalisatie. Eerst werd de koning een objectieve arbiter. Maar naarmate de etnische verdeeldheid toenam, kreeg hij meer absolute macht. Zowel Hutu als Tutsi hadden de monarchie steeds aanvaard als een politiek neutraal orgaan. De nieuwe rol die de koning voor zichzelf opeiste, druiste regelrecht in tegen de constitutionele orde. De nieuwe élites verloren elke kans op politieke participatie of promotie. Het nepotisme en de heropleving van het kliëntschap bracht een traditionele oligarchie aan het bewind.

De etnische antagonisten bleven elkaar wel bestoken maar verlegden hun aandacht naar de kroon die plots door beide etnieën aangezien werd als hét obstakel voor de verwezenlijkingen van de wederzijdse doeleinden. Op het platteland begon de kleine man zich te roeren. Door de maatregelen van het hof werd hij afgesneden van de bewindslieden wat hem elke kans om zijn ongenoegen te uiten ontnam.

De coup van oktober 1965 en de nasleep

Er werden verkiezingen uitgeroepen. Er was echter geen politiek programma die het volk zou kunnen verenigen. Bovendien werd Pierre Ngendandumwe, Hutu-premier, vermoord door een Rwandese Tutsi. Het etnisch bewustzijn werd hierdoor aangewakkerd. De Hutu wonnen massaal de verkiezingen en ze eisten een meerderheidsregering. De koning ging voorbij aan de wensen van de Assemblée die Gervais Nyangoma - een Hutu - als eerste minister naar voor schoof. De koning benoemde zijn neef Léopold Biha, een vooraanstaande Umuganwa, tot eerste minister. Voor de Hutu-leiders was de maat vol. Geweld leek het enige middel om hun electorale winst te verzilveren.

Op 18 oktober 1965 werd een poging tot staatsgreep ondernomen door Hutu-officieren van het leger. Hoewel de coup mislukte, waren de gevolgen bijna niet te overzien. Ten eerste werd het bestuur verlamd. De vlucht van de koning en zijn protégés zorgde voor de totale ineenstorting van de regeringsmachine. In dit vacuüm vormde het leger als onderdrukker van de opstand de enige groep die georganiseerd was. Ten tweede werd het Hutu-leiderschap gelijkwideerd. Na de putsch volgden repressieve maatregelen tegen de betrokkenen uit het leger en de politie. Die maatregelen werden uitgebreid tot de politieke top van de Hutu. Ten derde is er de opvolging van koning Mwambutsa.

De uitschakeling van de Hutu en de entourage van de koning bracht een nieuwe groep acteurs ten tonele... De eerste minister, kapitein Michel Micombero, stond voor een dilemma: van een terugkeer naar vroeger kon geen sprake zijn vermits de Tutsi een grote afkeer hadden voor Mwambutsa's autocratisch regime; anderzijds aarzelde hij een republiek op te zetten want hij vreesde de rurale massa die zeer koningsgezind was. Micombero opteerde voor een alternatief: hij zette de onervaren en jeugdige koning Ntare III op de troon en hoopte dus de rol van de monarchie weer aan te passen aan de constitutie van 1962. Ntare weigerde echter zijn autoritaire positie op te geven. Op 28 november 1966 profiteerde Micombero van de afwezigheid van Ntare om hem af te zetten en de republiek uit te roepen.

De eerste Republiek

De verhoudingen tussen de etnieën bleven gespannen en binnen de Tutsi vrat een dubbele tegenstelling aan de eenheid. Er was niet alleen de traditionele tweespalt Hima (Abanyabururi) / Tutsi-(Abanyaruguru), voor de leidende posities werd er telkens gekozen bij de Abanyabururi. Micombero consolideerde deze suprematie die onaanvaardbaar leek voor de Abanyaruguru.

De ontdekking van een Hutu-complot op 16 en 17 september 1969 vormde een uitstekend voorwendsel om regering en leger van enkele lastposten te verlossen. Hetzelfde scenario herhaalde zich in 1971 ten aanzien van de Abanyaruguru dreiging. In tegenstelling tot wat de algemene opinie beweert, ging het bloedbad van 1972 niet om een eenvoudige opstand van de Hutu tegen hun onderdrukker. De situatie was heel wat complexer en telde meerdere betrokken partijen met vaak sterk uiteenlopende motivaties. Die verschillende medespelers hadden echter één gemeenschappelijke vijand, nl. het Micombero-bewind.

Het verzet centreerde zich vooral rond de ontevredenheid van de Hutu die tegelijk in Bujumbura en in het zuiden een aanval tegen de Tutsi lanceerden. Op 30 april was er een wrede repressie waarbij alle Hutu-kaders uitgemoord werden. Door de

liquidatie van alle Hutu intellectuelen verdween het gevaar dat de leidende kaste in een minderheidspositie zou gedrongen worden. Voor de belangrijke functies konden nu alleen maar intellectuele Tutsi in aanmerking komen. De Abanyaruguru leefden nu in de hoop te kunnen profiteren van de onderlinge afrekening tussen Hutu en Abanyabururi en de herinvoering van het koningschap. Deze stelling verklaart trouwens hun afzijdige houding in het conflict.

De tweede Republiek

Op 1 november 1976 maakte een nieuwe staatsgreep een einde aan het bewind van Micombero. Jean-Baptiste Bagaza, eveneens een Umunyabururi en verwant van de eerste president (ook dat loochent Chrétien), was vast besloten een einde te maken aan de segregatiepolitiek die het land verscheurde. Zijn ontspanningspolitiek nodigde alle 200.000 vluchtelingen uit terug naar Burundi te komen. 140.000 kwamen terug. De bereidwilligheid om de Hutu een grotere regeringsdeelname te verlenen, bleef nu wel beperkt. Enkele onbelangrijke en goed gecontroleerde posten kwamen voor de Hutu in aanmerking. Op economisch vlak legde de president sterke nadruk op de rurale ontwikkeling en moedigde de "villagisation" aan. De Hutu stonden heel wantrouwig daartegenover en wilden hun heuvels niet verlaten. Ze zagen in de "villagisation" een poging om hen beter te kunnen controleren.

De derde Republiek

Op 3 september 1987 pleegde majoor Pierre Buyoya, eveneens een verwant van de twee voorgaande presidenten (alweer door Chrétien geloochend) een staatsgreep en werd president van de Derde Republiek. In augustus 1988 hebben de bloedige rellen plaats tussen Hutu en Tutsi in het noorden, meer bepaald in Ntega en Marangara. De geschiedenis van Burundi herhaald zich voor de zoveelste maal... Men kan terecht spreken van een syndroom, een obsessie in beide kampen. Het wantrouwen tussen beide etnische groepen blijft zeer groot. De verzoeningspolitiek van Buyoya begint zich misschien nu te vertalen op politiek vlak of strooit men weer zand in de ogen van de mensen zoals J-P. Chrétien dit via "wetenschap" poogt te doen.

BESLUIT

Ik vind het nogal grof dat Chrétien in zijn vroegere geschriften geen geloof hecht aan de etnische tegenstellingen voor de koloniale periode (tot voor kort was het taboe in Burundi om de namen Tutsi en Hutu uit te spreken); taalkundigen zoals F. Rodegem en sociaal en cultureel antropologen geven hele waslijsten van die tradi-

tionele tegenstellingen zowel in gezegden als in socio-politieke instituties. Later aarzelt Chrétien niet een andere toer op te gaan: de tegenstellingen zijn een Belgische uitvinding (al hebben ze, zoals we gezien hebben die tegenstellingen aangescherpt).

Vandaag de dag schrijft hij openlijk, als "geprivilegieerde getuige" van de Burundese glasnost, over die tegenstellingen met dien verstande dat het steeds de "stoute en ondankbare Hutu" zijn die de "brave Tutsi" naar het leven staan en dat deze laatsten zich toch moeten verdedigen! Zijn huidige stelling komt (natuurlijk) overeen met de teneur van de publieke debatten die gevoerd worden in het kader van de "Unité Nationale", een ander eufemisme voor het etnisch geweld. F. Reyntjens citeert eveneens een officieel document, ook in mijn bezit: "A propos des récents événements de Ntega et Marangara. Une réflexion critique" van L. Kagabo et al. (15/09/1988, 21 blz.) die het resultaat is van geschiedenisvervalsing.

Als docent aan de Université du Burundi heb ik aan verschillende "werkvergaderingen" geparticipeerd, o.a. aan deze van 3/12/88 waar zelfs de president een toespraak hield die nadien gebundeld werd onder de titel "Message de son Excellence Monsieur le Président du Comité Militaire pour le Salut National et Président de la République sur la Responsabilité des Cadres et Agents de l'Etat dans la Consolidation de l'Unité Nationale" (10 blz.).

Tussendoor nam ik eveneens deel aan de vergaderingen binnen de Faculté de Psychologie et Sciences de l'Education waar zonder schroom werd gesteld dat "de etnieën in Burundi een Belgisch verdichtsel zijn", dat "onze plattelandskinderen niet eens weten of ze Tutsi of Hutu zijn" en dat men eens en voorgoed "het vocabel 'etnie/tribu' uit het woordenboek moet schrappen omdat deze woorden in Burundi niets met de realiteit te maken hebben". Nadien, maar dat is wellicht een detail, vroeg men aan de aanwezigen een bijdrage te storten voor de familie van de slachtoffers...Ik heb in dat land, zowel voor als na de crisis (ik was er als antropoloog werkzaam van 1973 tot 1976 en van 1987 tot 1989) genoeg de gelegenheid gehad om met zowel Tutsi en Hutu, intellectuelen en plattelanders, gesprekken te voeren. Mijn conclusie is dat ze, zacht uitgedrukt, het licht niet in elkaars ogen gunnen! Een spreekwoord zegt immers "Iyabawe imbwa ntiba inka", m.a.w. "een hond zal nooit een koe worden" of anders uitgedrukt "een Hutu zal nooit een Tutsi worden". Chrétien et al. zijn m.i. op zoek naar gegevens die hun nieuwe mythes, die deze van de machthebbers zijn, kunnen spijzen.

VOOR VERDERE LECTUUR:

"A propos des récents événements de Ntega et Marangara. Une réflexion critique" van L. Kagabo et al. (15/09/1988, 21 blz.)

Bourgeois, R., 1958, Banyarwanda et Barundi. Bruxelles.

Butler, W.J. & Obiozor, G., 1973, The Burundi affair 1972. In IDOC-North-America, n 52.

Chrétien, J-P., 1979, La société du Burundi. Des mythes aux réalités. Rev. Franç. d'Etudes Pol. afr., 7-8, n 163-164.

De Heusch, L., 1966, Le Rwanda et la civilisation interlacustre. ULB, Bruxelles.

Gahama, J., 1983, Le Burundi sous l'administration belge. Paris

Ghislain, J., 1970, La féodalité au Burundi. Bruxelles.

Lemarchand, R. & Martin, D., 1974, Génocide sélectif au Burundi. Minority Right Groups.

"Message de son Excellence Monsieur le Président du Comité Militaire pour le Salut National et Président de la République sur la Responsabilité des Cadres et Agents de l'Etat dans la Consolidation de l'Unité Nationale" (10 blz.).

Reyntjens, F., Burundi 1972-1988. Continuité et changement. Les Cahiers du CEDAF, 5, Nov. 1989, Bruxelles, 98p.

Spécial Burundi, 1984, Huit ans après. Le salaire de l'effort. in Afrique-Asie, n, 336

Trouwborst, A., 1961, L'organisation politique en tant que système d'échange au Burundi. In Anthropologica, n 1.

Bespreking door:

Patrick WYMEERSCH